

KENT ARKEOLOJİSİ KAVRAMININ DÜNYADAKİ GELİŞİMİ VE TÜRKİYEDEKİ YANSIMALARI

THE DEVELOPMENT OF THE URBAN ARCHAEOLOGY CONCEPT IN THE WORLD AND ITS REFLECTIONS IN TURKEY

Nağme Ebru AYDENİZ*

ÖZET

Koruma kavramının geçmişi çok eski devirlere dayanmakla birlikte, çağdaş korumanın kuramsal temelleri 20. yüzyılda atılmış, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde Avrupa'da kentsel koruma çabaları hız kazanmıştır. Önce önemli anıtlara fon oluşturan çevrelerin korunması düşünülürken, zamanla yerleşmelerin yeraltı ve yerüstündeki tüm tarihi dönemlere ilişkin birikiminin, bir başka deyişle tarihi sürekliliğin korunması ve kent yaşamına yansıtılması düşüncesi gelişmiştir. Ülkemizde ise Avrupadaki gelişmelerin hemen ve tam olarak uygulamaya konması mümkün olmamış ve kentler tarihsel gelişiminin izlerini kısmen kaybetmiştir. Fakat günümüzde kentlerin birçoğu yeraltında zengin bir birikimin izlerini barındırmaya devam etmektedir ve bu birikimin korunması için koruma kavram ve uygulamalarının geliştirilerek yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: kent arkeolojisi, çok katmanlı kentler, tarihsel süreklilik, bütünleşik koruma

ABSTRACT

The history of the conservation concept goes years back in the history, but the foundations of the contemporary theory are built in the 20th century. The studies for the urban conservation in Europe grew rapidly after the World War II. The idea of conserving the surroundings forming a background for the important monuments was the first approach, but in time the conservation of the historical accumulations both under and above the ground

* Yasar University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture, Izmir-Turkey
ebru.aydeniz@yasar.edu.tr

developed. In other words, the conservation of the historical continuity and its reflections to the urban life turned out to be the main subject. The application of the developments in Europe to our country was not possible at first hand, and the prints of the historical development in sites were lost. Today most of the sites keep the prints of the rich accumulations under the ground and to develop the conservation concepts and applications is required.

Key Words: urban archaeology, multi layered towns, historical continuity, integrated conservation

1. GİRİŞ

Modern kentlerin fiziksel ve mekansal yapısı, kuruluşundan başlayarak günümüze kadar geçirdiği süreçte oluşan katmanlar ile bunlar arasındaki değişimler ve dönüşümler sonucunda oluşmuştur. Uzun bir tarihsel süreç boyunca yerleşim görmüş olup, günümüzde de bu özelliğini devam ettiren kentler, yeraltında ve yerüstünde bu tarihsel sürecin izlerini barındırmaktadır. Farklı dönemlere ait fiziksel kalıntı ve izlerin yatayda, düşeyde veya farklı açılarda dizildiği bu tür yerleşimlere ‘çok katmanlı kent’ denmektedir. Bu kentlerde farklı kültürlerle ait katmanların birlikteliği, kentin geçirdiği evrelerin tanımlanmasını ve günümüzdeki dönüşümün çözümlenmesini sağlamakta, günümüze ulaşamayan toplumların ve yaşam biçimlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Günümüzde kentlerde farklı dönemlere ait katmanlar ve bu katmanlara ilişkin bileşenler birbirleriyle ilişki kurarak bir bütün oluşturmaktadır. Bir kentten diğerine değişen bu ilişkiler bütünü günümüzde mimari ve mekansal çeşitlilik yaratmakta, bir yandan kentleri zenginleştirirken, diğer yandan da kent kimliğini özgünleştirmektedir. Bu varlıklar toplumsal kültür ve bilincin oluşumuna da önemli katkılar sağlamaktadır. Fakat kentleşme ve modern gelişmeler bütün dünyada kimi zaman binlerce yılda oluşan kent dokusunu derin bir biçimde dönüştürmekte, farklı kentlerde değişik biçimde meydana gelen bu dönüşüm, geçmişin izlerini silmekte ve içerdiği katmanları yok etmektedir. Mevcut koruma kavram ve yöntemlerinin, çok katmanlı kentlerin çok boyutlu sorunları karşısında yetersiz kalması sonucunda ‘kent arkeolojisi’ bilimsel bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Bu disiplin çok katmanlı kentlerin gelişmeye devam edebilmesi ve gelecekteki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için öncelikle geçmişlerinin tam olarak anlaşılması gerektiği görüşüne dayanmaktadır. Kentlerin geçmişten gelen verilerin araştırılarak belgelenmesi, yazılı ve grafik dokümanlarla desteklenerek değerlendirilmesi ve kentin geleceğinin tasarlanmasında referans alınacak stratejiler üretilmesi yoluyla, tarihsel sürekliliğin devam etmesi için çalışılmaktadır. Amacı sadece kent tarihini aydınlatmak ve kentsel strüktürü oluşturmak değil, aynı zamanda kentin sosyal ve kültürel gelişimine katkıda bulunmaktır. Kentlerde kimlikli bir morfoloji oluşabilmesi için tarihi gelişiminin okunması, geçmişiyile geleceğinin arasında köprü kurulması, tarihsel imgelerin vurgulanması ve bütün kültürel katman ve yapıların ayırt edilmeksizin korunması gerekmektedir. Bu kavram Batı Avrupa'da ortaya çıkmış ve gelişmiş, oradan diğer Avrupa ülkelerine ve dünyaya yayılmıştır¹.

2. KAVRAMIN DÜNYA'DAKİ GELİŞİMİ VE KORUMANIN 20. YÜZYILDA DEĞİŞEN KAPSAMI

Kökene çok eski devirlere dayanmakla birlikte, günümüzdeki anlamda koruma kavram ve uygulamaları 19. yüzyılda gelişmeye başlamış, bu süreçte sanat eserlerinin ve anıtsal yapıların korunmasından yerleşmelerin bir bütün halde korunmasına geçiş, yerleşmeleri oluşturan öğelerin tarihi, biçimsel ve estetik değerlerinin anlaşılmasından sonra olmuştur. Kentlerin tarihsel sürekliliği ve bütünleşik gelişimine ilişkin yeraltı ve yerüstü değerlerinin korunarak geleceğinin tasarlanmasını amaçlayan kent arkeolojisi kavramı ise, 20. yüzyılın son çeyreğinde gelişmiştir.

19. yüzyılda Avrupa kentlerinde çeşitli imar çalışmaları sürdürülmüş, 1840'lardan sonra Londra'da çeşitli arkeolojik buluntular ele geçmiş, 1870'lerden sonra da benzer koşullar altında Norveç'in merkezi Oslo'da yapılan çalışmalar sırasında Ortaçağ yerleşimlerine ilişkin izler ortaya çıkmıştır. Sarfatij ve Melli, kent arkeolojisinin kavram olarak henüz gelişmediği bu tarihlerde, Oslo ve Londra gibi kentlerde eski insan yerleşimlerinin izlerinin mühendisler tarafından belgelenmesinin, modern kentsel arkeolojinin başlangıcı olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Sonraki dönemlerde eski kentlerin keşfedilmesi amacıyla arkeologlar tarafından uzun vadeli bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmış ve 1930'lu yıllarda arkeolojinin önemi gömülü anıtlardan gömülü yerleşimlere doğru değişmiştir.

¹ Nağme Ebru Karabağ, 2008, 22-23

Arkeolojideki bu yeni yerleşim vurgusu kentsel arkeolojinin ayrı bir disiplin olarak gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır².

Koruma alanında uluslararası platformda yapılan çalışmaların ilk adımı, ‘Uluslararası Müzeler Örgütü’ tarafından 1931 yılında Atina’da toplanan ‘I. Uluslararası Tarihi Anıtların Korunması ile İlgili Mimar ve Teknisyenler Konferansı’nda atılmıştır. ‘Atina Konferansı’ olarak da bilinen bu toplantıda önemli tarihi anıtlara fon oluşturan çevrelerin, yapı kümelerinin ve bazı özellikleri olan güzel görünüşlü manzaraların korunması önerilmiş, bu ilkeler bütünü 1932 yılında İtalya’da ‘Carta del Restauro’ olarak yasal bir kimlik kazanmıştır³.

1939-45 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı sırasında birçok Avrupa kentinin yoğun hava bombardımanlarıyla büyük ölçüde tahrip olması, bu kentlerdeki tarihi mirasın yıkılmasına ve altında bulunan daha eski dönemlere ait kalıntıların ortaya çıkmasına yol açmış ve Avrupa kentlerinin kökeni sorgulanmaya başlanmıştır. Savaşın hemen sonrasındaki dönemde, savaşta yıkılan birçok kent merkezinin yenilenmesi sırasında, günümüzdeki anlamda olmamakla birlikte, ilk sistematik kentsel arkeolojik çalışmalar başlamıştır. Araştırmalar Almanya, Polonya ve Sovyetler Birliği’nin batısı gibi savaşın yıkımından en çok etkilenen bölgelerde yoğunlaştırılmış ve modern kentsel arkeolojinin ilk önemli sonuçları bu ülkelerden gelmiştir⁴. Bu dönemde kentsel alanda konumlanan arkeolojik kalıntıları korumanın daha karmaşık ve zor olduğu, araştırma, kazı ve yöntem bakımından geleneksel arkeolojiden ayrıldığı anlaşılmıştır. Fakat bu dönemde korumanın yasal çerçevesi hala tekil yapılara odaklanmakta, tarihi yerleşmelerin bir bütün olarak korunması sağlanamamaktadır.

Savaş sonrasında kentlerin yenilenmesi sürecinde arkeologların kentsel alanlarda çalışmaları sonucunda farklı çözümler, metodlar ve süreçler gerektiren yeni bir çalışma alanı ortaya çıkmış, kentsel alanlarda sürdürülen bu tür çalışmalara ‘kurtarma arkeolojisi’ adı verilmiştir. Bu çalışmalar planlı ve sistemli olmayan, belirli bir alanda sınırlı zaman ve olanaklar ölçütünde gerçekleşen ve imar etkinliğinin getireceği tahrip öncesi mümkün olan en çok veriyi toplamayı amaçlayan araştırmalardır. Zamanla bu çalışmaların yetersiz olduğu, daha sistemli duruma getirilerek planlama süreciyle beraber ele alınması, kentsel ve toplumsal

² Herbert Sarfatij ve Piera Melli, 1999, 22

³ Cevat Erder, 2007, 231-238

⁴ Herbert Sarfatij ve Piera Melli, 1999, 22

kimliğe yansıtılması gerektiği anlaşılmıştır. Savaş sonrası dönemde kentlerde yürütülen imar ve bayındırlık çalışmalarında kullanılan gelişmiş modern yapım sistemleri, eskisinden daha derin kazı yapılmasına, dolayısıyla da daha derin temel ve bodrum katları yapılmasına olanak sağlamakta, bu durum yeraltındaki kentsel arkeolojik kaynaklar üzerinde büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Kentsel gelişme ve yeniden yapılanma baskılarının tarihsel dokuları yıpratmasına tepki olarak, 1960'lerden sonra koruma kavramının kentsel alanlardaki önemi ve etkinliği artmış, bu süreçte ortaya çıkarak gelişen '*bütünleşik koruma*' kavramı kentleri doğal, yapı, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel bütünlükleri içinde ele almayı gerekli kılmaya başlamıştır. Kurtarma arkeolojisi kavramının tanım ve kapsamının genişlemesiyle, kent içindeki arkeolojik alanlar ve buradaki arkeolojik çalışmaları kapsayan '*kentsel arkeoloji*' kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yeni kavram, kent içindeki arkeolojik kazı ve araştırmaları gelişigüzel niteliğinden uzaklaştırarak, daha sistemli duruma getirmeyi ve arkeologların planlama sürecine daha etkin katılımını sağlamayı amaçlamaktadır⁵.

Sarfati ve Melli, İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan yıkımın modern kentsel arkeolojinin doğmasına neden olduğu, bununla birlikte kentsel arkeoloji alanındaki asıl gelişmenin, kent merkezleri için hazırlanan imar planlarının uygulanmasıyla oluşan, belki de savaşın etkisinden daha büyük olan ikinci yıkım dalgası ile meydana geldiği görüşündedir. 1960'larda hızlanan ve azalmasına rağmen bitmeyen bu yıkıcı süreç, bütün Avrupa'yı etkilemiştir. Arkeolojik kaynaklar için 'tarih erozyonu' olarak da tanımlanabilen bu yıkım dalgası, savaşın yıkımından etkilenmeyen İskandinav Ülkeleri, Büyük Britanya, Benelux Ülkeleri ve Fransa gibi ülkelerde daha fazla hissedilmiştir⁶. Modern yapım metodlarının daha derin temel kazıları yapılmasına olanak tanınması, arkeolojik kalıntıların olumsuz etkilenmesini ve kurtarma kazılarına duyulan gereksinimi arttırmıştır.

1964 yılında Venedik'de toplanan '*İkinci Uluslararası Tarihi Anıtlar Mimar ve Teknisyenleri Kongresi*'nde alınan kararlar sonucunda hazırlanan '*Venedik Tüzüğü*'nde, tarihi anıt kavramının kapsamı her türlü kentsel ve kırsal yerleşmeleri kapsayacak şekilde genişletilerek, sit kavramından söz edilmiş, böylece kentsel kültür mirasının bir bütün olarak korunabilmesine olanak tanınmıştır. Bu tüzük ayrıca, arkeolojik mirasla ilgili yeni bir çerçeve çizmiş ve kazıların 1956 yılında UNESCO tarafından kabul edilen arkeolojik kazılarda

⁵ Güliz Bilgin Altınöz, bt

⁶ Herbert Sarfati ve Piera Melli, 1999, 25

uygulanması istenilen uluslararası ilkelerle tanımlanan kararlara ve bilimsel standartlara uygun olarak yapılması kararlaştırılmıştır⁷. Bu kararlar, arkeolojik alanların planlama ve bütünleşme sorunlarının çözümü yolunda önemli bir aşama olmuş, birçok ülke Venedik Tüzüğü kararlarını benimseyerek kentsel korumanın yasal çerçevesini oluşturmuştur.

Kültürel mirasın korunması için çalışan çeşitli örgütler, koruma kavramının uzmanlar tarafından farklı yönleriyle ele alınarak tartışıldığı çeşitli platformlar düzenleyerek, uluslararası yasal bir çerçeve oluşturmaya çalışmaktadırlar. 1969 yılında Londra'da 'Avrupa Konseyi' tarafından, arkeolojik kazıların yönetiminde ortak bir tutum saptanması amacıyla, 'European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage' (Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi) hazırlanmıştır. Bu belgede Avrupa tarihinin en eski kaynağı olan ve tehdit altında bulunan Avrupa arkeolojik mirasının korunması için ulusal bir envanterin hazırlanması, kazıların nitelikli kişiler tarafından yapılarak bilimselliğinin garanti altına alınması, kazılardan elde edilen bilginin yayılması, izinsiz kazıların engellenmesi vb. konularda üye ülkelerin sorumlulukları tanımlanmıştır⁸. Fakat arkeolojik kazı ve araştırmaların, planlama çalışmalarıyla birlikte ele alınması düşüncesi henüz gelişmemiştir.

1970'li yıllarda Avrupa'da kent içinde yoğun yeni yapım faaliyetleriyle açığa çıkan arkeolojik kültür katlarının, kurtarma arkeolojisi yöntemleriyle hızla belgelenmesi ve değerlendirilmesi çalışmaları, kentsel arkeoloji kavramının gelişmesine yol açmıştır⁹. Böylece kentsel alanlardaki arkeolojik kazı ve araştırmalar daha sistemli bir duruma gelmiş, kamuoyunda farkındalık sağlanmış ve arkeoloji planlama sürecinin önemli bir girdisi durumuna gelmeye başlamıştır. Başlangıçta kentsel arkeoloji kavramının kapsamı daha çok kent içindeki arkeolojik çalışmaları kapsarken, giderek kentin tarihsel süreci ve kültürel gelişimi bir bütün içinde ele alınmaya başlanmıştır.

1972 yılında UNESCO tarafından 'Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage' (Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi) imzalanmış ve üye ülkeler Dünya Mirası alanları etkili bir biçimde korumak ve sunmak amacıyla kültür mirasının korunmasını geniş kapsamlı bir planlama süreciyle

⁷ Cevat Erder, 2007, 240-243

⁸ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 81-84

⁹ Numan Tuna, 2003, 88

birleştirme, bu varlıklara toplum yaşamında fonksiyon verme, gerekli yasal, yönetsel, bilimsel, teknolojik, finansal vb. önlemleri alma konularında politikalar benimsemeye söz vermiştir¹⁰. Bu sözleşme ile ilk kez kültür mirasının çağdaş kent yaşamıyla bütünleşmesinin önemi vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından 1975 yılı ‘Avrupa Mimari Miras Yılı’ ilan edilmiş ve ‘Geçmişimiz İçin Bir Gelecek’ sloganıyla bir dizi etkinlik düzenlenmiştir. Dünya kültür mirasının bir parçası olan Avrupa mimari mirasını korumak amacıyla gerçekleştirilen bu organizasyon, koruma çalışmalarının gelişmesinde dönüm noktası olarak görülmektedir¹¹. Bunun sonucunda Ekim 1975’te yayınlanan Amsterdam Bildirgesi’nde, Avrupa mimarlık mirasının korunması kent ve ülke planlamasının hedeflerinden biri olarak belirlenmiş yasal, yönetsel, ekonomik, sosyal yönleri gözetilen, toplumun her kesiminin katılımını öngören bütünlük bir koruma modeli hedefi belirtilmiştir¹². Bu uluslararası platform, kentsel arkeoloji kavramını başlatan ve arkeologların planlama sürecine katılımını sağlayan bir gelişme olmuştur.

1980’li yıllarda yükselen yaşam standartlarının ve artan nüfusun oluşturduğu baskı sonucunda gerçekleştirilen büyük ölçekli imar yatırımlarının etkisiyle, arkeolojik mirası tehdit eden yeni etkenler ortaya çıkmış ve bunlar kentsel arkeolojinin gelişmesini sağlamıştır¹³. Bu gelişmelerin paralelinde kentsel arkeoloji kavramının anlamı ‘kentteki arkeoloji’den daha geniş anlamda ‘kentin arkeolojisi’ne dönüşmeye başlamış, bu süreçte “urban archaeology” terimi aynı kalırken kavramın içeriği ve anlamı önemli ölçüde değişerek kentin tarihsel sürekliliği içinde yer alan tüm dönemleri ve bunların birbirleriyle ilişkilerini içermeye başlamıştır. Altınöz, bu kavramı Türkçeye çevirirken değişen anlam ve içeriğe bağlı olarak, ‘kentsel arkeoloji’ yerine ‘kent arkeolojisi’ terimini kullanmanın daha doğru ve açıklayıcı olduğu görüşündedir¹⁴.

Avrupa Konseyi tarafından 1984 yılında Floransa’da ‘Archaeology and Planning Colloquy’ (Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu) düzenlenmiştir. Bu kolokyumda, önemli

¹⁰ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 119-130

¹¹ Tony Haskel, 1993, XIV

¹² Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 155-158

¹³ Council of Europe, 2002

¹⁴ Güliz Bilgin Altınöz, bt

arkeolojik alanların etkili bir biçimde korunarak geliştirilmesi için arkeoloji ve planlama arasında işbirliği ile eş zamanlı bilimsel araştırmaların gerekliliği, gelişme planlarında arkeolojik keşiflerin öngörülmesi, arkeolojik tekniklerinin geliştirilmesi vb. öncelikler tanımlanmıştır. Bu genel stratejilerin yanı sıra, arkeolojik veritabanı oluşturulması; aktörler arasındaki diyalogun ve disiplinler arası çalışmaların geliştirilmesi, arkeolojik dolguların zarar görmesi durumunda gelişme planlarının değiştirilmesi; arkeolojik çalışmaların herhangi bir gelişme projesinin parçası olarak finanse edilmesi; planlama ve koruma ile ilgili düzenlemeler arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi; halkın eğitilerek farkındalığının arttırılması ve bu varlıkların halka sunumuna özel bir önem verilmesi; katılımcı ülkeler arasındaki işbirliği ve bilgi alışverişinin geliştirilmesi, ‘Arkeoloji ve Planlama Kolokyumu’nda kabul edilen temel ilkelerdir¹⁵. Bu kolokyumda, planlama sürecinde arkeolojik kaynakların ele alınış esaslarında geliştirilen bazı öneriler, sonraki dönemlerde geliştirilerek yaygınlaştırılmıştır.

Mimari mirasın korunmasıyla ilgili kuram, uygulama yöntemi ve bilimsel tekniklerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması alanlarında çalışan ICOMOS tarafından 1987 yılında, Washington’da ICOMOS Genel Toplantısında, ‘*Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas*’ (Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Uluslararası Sözleşmesi) benimsenmiştir. Bu sözleşmede kentlerin çoğu zaman geri dönüşü olmayan kültürel, sosyal ve ekonomik kayıplara sebep olan gelişme baskısı altında bulunduğu dikkat çekilmektedir. Sağlıklaştırma ve restorasyon işlemlerinin yanı sıra, arkeolojik araştırmaların geliştirilerek kalıntıların uygun biçimde korunması ve bu alanların çağdaş yaşama uyum sağlaması ile ilgili ilkeler, hedefler ve yöntemler tanımlanmakta, disiplinler arası araştırmaların ve halkın katılımının önemini altı çizilerek korumanın ekonomik ve sosyal gelişme politikaları ile her düzeydeki kent ve bölge planlarının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmaktadır¹⁶.

1989 yılında, kamu veya özel sektör tarafından kentsel ve kırsal alanda gerçekleştirilen imar ve bayındırlık çalışmalarının ortaya çıkardığı arkeolojik mirasın korunması amacıyla, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından, ‘*Recommendation No: R(89)5, Concerning the Protection and Enhancement of the Archaeological Heritage in the Context of Town and Country Planning Operations*’ (Arkeolojik Mirasın Kentsel ve Kırsal Planlama Çalışmaları Çerçevesinde Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin R (89) 5 Sayılı Tavsiye Kararı)

¹⁵ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 264-266

¹⁶ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 321-323

yayınlanarak üye devletlerin hükümetlerinin yükümlülükleri tanımlanmıştır. Bu bağlamda; arkeolojik alanları koruma ve geliştirme politikalarının ön koşulu olarak ulusal arkeoloji envanterinin hazırlanması; arkeolojik verileri kapsayan gelişme projelerini yürütebilecek kapasitede idari yapıların oluşturulması ve uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi; arkeolojik verilerin planlama süreçlerinde yer alması için gerekli yasal ve yönetsel önlemlerin alınarak arkeolog, planıcı ve girişimciler arasındaki iletişimin artırılması, arkeolojik mirasın zarar görmesi olası durumlarda gelişme planlarının değiştirilmesi; arkeolojik sit alanlarının geliştirilmesi konularıyla ilgili aktörlerin hak ve görevlerini belirleyen anlaşmaların hazırlanması; arkeolojik mirasın anlaşılması, araştırılması, korunması ve geliştirilmesinin toplum için önemini yöneticiler, üstleniciler ve kamuoyuna anlatılarak farkındalığın artırılması karara bağlanmıştır¹⁷. Böylece gelişme ve koruma çalışmalarının başarılı olması amacıyla, geçmiş yıllarda teknik, bilimsel, yasal, finansal alanlarda gelişen çözümler teşvik edilmekte, girişimciler ve arkeologlar için uygun şartlar belirlenerek, kentsel arkeolojinin karmaşık ve disiplinler arası yapısı tanımlanmaktadır. Burada belirtilen yaklaşımlar Avrupa ülkelerinde ulusal ölçekte yasal ve yönetsel koşulları etkilemiştir.

ICOMOS'un uzman komitesi '*International Committee on Archaeological Heritage Management*' (ICAHM) tarafından hazırlanan, Ekim 1990'da İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan ICOMOS Genel Kurulu'nda kabul edilen, '*Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*' (Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi Tüzüğü) ile bölgesel ve ülkesel farklılıklar dikkate alınmadan, hükümetin politika ve uygulamaları ile bilim adamları ve uzmanların çalışmalarına rehber olması amacıyla, arkeolojik miras yönetiminin değişik yönlerine ilişkin temel ilkeler ve yol gösterici kurallar tanımlanmıştır. Buna göre; arkeolojik mirasın koruma politikalarının hem ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki planlama politikalarıyla, hem de kültürel, çevresel ve eğitim politikalarıyla bütünleştirilmesi; bayındırlık projelerinin arkeolojik mirasa en az zarar verecek şekilde planlanmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması; envanter oluşturularak bilimsel çalışmaların mirasın içeriği ve niteliğine dayandırılması; veri sağlama ve koruma amaçlı arkeolojik araştırmaların, kalıntılara zarar vermeyen teknikler kullanılarak yapılması; arkeolojik miras yönetiminin yerinde koruma ve bakım amaçlaması, aksi durumda bu mirasın kazılarak ortaya çıkarılmaması; arkeolojik mirasın halka sunulması çağdaş toplumların kökenlerinin ve buna ilişkin izlerin korunma gereğinin algılanması; çeşitli disiplinlerden

¹⁷ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 351-356

nitelikli uzmanların yetiştirilmesinin ülkelerin eğitim politikalarının önemli bir hedefi olması; uluslararası işbirliği ve uzmanlar arası bilgi ve deneyim alışverişinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır¹⁸. Bu tüzük ile arkeolojik miras yönetiminde kamu yöneticilerinin ve yasama organlarının sorumlulukları, envanter süreçlerinde gereksinim duyulan mesleki yeterlilikler, belgeleme, kazı, araştırma, sürekli bakım, koruma, yeniden yapma, bilgi verme, sunma, halkın erişimi ve kültür mirasının kullanılmasında görev alacak uzmanların nitelikleri vb. konular tanımlanmaktadır.

1992 yılında Avrupa Konseyi tarafından Valetta'da, '*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*' (Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi) gözden geçirilerek imzalanmıştır. Bu sözleşme ile arkeolojik mirası koruma endişesinin, kentsel ve kırsal yapılanma ile kültürel kalkınma politikalarıyla bütünleşmesi gereği ve eksikliği hissedilen idari ve bilimsel denetimlerin sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu sözleşmeyle taraflar, arkeolojik mirasın envanterinin yapılarak sınıflandırılmasını, gelecek kuşaklar tarafından incelenmek üzere arkeolojik rezerv alanları oluşturulmasını, arkeolojik araştırmaların bilimselliğini güvence altına alacak yasal düzenlemeler yapılmasını, arkeologların planlama çalışmalarına katılmaları yoluyla arkeolojinin ve yapılanma ihtiyaçlarının bağdaştırılmasını arkeolog, planıcı ve inşaatçılar arasında sistemli bir danışma mekanizması oluşturulması yoluyla arkeolojik mirasa zarar vermesi olası planların değiştirilmesini, bilimsel inceleme için gerekli zaman ve olanağın sağlanmasını, arkeolojik kalıntıların mümkün olduğunca yerinde korunmasını ve arkeolojik sitlerin halka sergilenmesi sırasında bilimsel niteliğinin korunmasını üstlenmektedir¹⁹.

1992 yılında Valetta'da kültürel mirasın değerinin arttırılması için bir takım programlar karara bağlanmış ve deneyimlerin karşılaştırılması kapsamında kentsel arkeoloji üzerine bir program yürütülmüştür. Avrupa ülkelerinde kentsel arkeolojinin durumunu gösteren raporların hazırlandığı bu program, kentsel arkeoloji kavramının gelişmesi bakımından dönüm noktası olmuş, bunun sonucunda Avrupa Konseyi'nin Kültürel Miras Komitesine, kentsel arkeolojinin gereksinimleri üzerine tavsiyede bulunan bir grup uzman tarafından hazırlanan '*A European Code of Good Practice*', Mart 2000'de onaylanmıştır. Bu kanun ile korumada kentsel planlamanın rolü geliştirilmekte ve planlamanın farklı aktörleri arasındaki işbirliğini kolaylaştırma yoluyla, Avrupa'nın kentsel arkeolojik mirasının

¹⁸ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 387-391

¹⁹ Emre Madran ve Nimet Özgönül, 1999, 413-419

korunarak değerinin artırılması amaçlanmaktadır. Kentsel planlamanın ‘kamu otoriteleri ile plancılar’, ‘mimarlar ile girişimciler’ ve ‘arkeologlar’ın katıldığı karmaşık bir süreç olarak görüldüğü kanunda, nitelikli sonuç alınmasının katılımcılar arasında devam eden yakın bir birlikteliğe bağlı olduğu vurgulanarak katılımcıların rolleri tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, arkeolojik mirası etkileyen planlama kararları alınmadan önce arkeolojik araştırma ve değerlendirme yapılması, arkeolojik mirasın zarar görmesi olası durumlarda planların değiştirilmesi, arkeolojik koruma ve kentsel gelişme gereksinimlerinin uzlaştırılması, önemli arkeolojik kalıntıların ‘*insitu*’ korunarak sergilenmesi ve bu alanların tasarım ve koruma stratejilerine entegre edilmesi, arkeolojik çalışmaların büyük projelerin bir parçası, arkeologların da proje takımının bir üyesi olarak görülmesi katılımcıların rollerinde dikkat çeken noktalardır²⁰.

Özetlemek gerekirse ‘*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (Revised)*’ ile ilk kez korumada kentsel planlamanın önemine değinilmiş, ‘*A European Code of Good Practice*’ ile ise, kentsel tasarımda bütün katılımcılar arasındaki işbirliğinin önemi vurgulanmış, kentsel arkeolojinin disiplinler arası strüktürü tanımlanmış ve koruma kentsel arkeolojik çalışmaların temel hedefi olarak belirlenirken gelişimine yönelik ilkeler tanımlanmıştır.

2003-2005 yılları arasında Avrupa Birliği tarafından yürütülen, kentlerdeki arkeolojik kalıntıların keşfedilmesinden sergilenmesine kadar olan süreçte farklı aktörlere önerilerde bulunarak yol gösteren ‘*Accessibility Projects: Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains*’ (The APPEAR Project), ulaşılabilirlik sürecinin karar verme, koruma, sergileme ve sunum için metodlar geliştirme, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerin de gözetildiği kentsel ve mimari entegrasyon vb. tüm yönlerine odaklanarak global bir yaklaşım geliştirmektedir. Bu kapsamda hazırlanan ‘*The APPEAR Method*’, arkeolojik mirasın korunması ile modern kentin gelişimi ve arkeolojik alanların mümkün olduğunca çok kişi tarafından ziyaret edilmesi arasında denge kurarak alanın kent ile uyum içinde bütünleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu metod, çeşitli alanlardan uzmanlara belirli çözümlerin tanımlandığı, uygulama için metodolojik ve pratik kaynaklar içeren, esnek, her büyüklükte kente adapte edilebilir ve uygulanabilir kriterler geliştirilmektedir²¹. ‘*The*

²⁰ Council of Europe, 2000

²¹ ICOMOS, 2005

APPEAR Project' arkeolojik kalıntıların görülebilir, anlaşılır ve etkileyici duruma getirilmesini sağlayan çalışmaların, bu kalıntıların korunma, bilimsel kullanım ve kentsel doku ile uyum çabalarıyla birlikte yürütülmesini sağlamaya yönelik bütünleşmiş bir eylem planı önermektedir.

Kentlerin koruma ve bütünleşme problemlerini çözme çabalarına çok erken başlayan Avrupa ülkelerinde, söz konusu ulusal ve uluslararası etkinliklerin de etkisiyle, kent arkeolojisinin yasal ve yönetsel çerçevesi oluşturulmuştur. Bu ülkelerde kentlerin tarihi sürekliliğinin korunması iyi bir planlama, güçlü bir finansal destek ve halkın farkındalığıyla gerçekleştirilmektedir. Kentsel arkeoloji çalışmalarında 1960'lı yıllardaki gelişmelerle İngiltere öncüdür. Bunu 1980'li yıllardan başlayarak Fransa izler. Sonraki yıllarda bu kavram İtalya, İspanya ve Almanya'ya, oradan da diğer Avrupa ülkelerine ve dünyaya yayılmıştır. Yasal, yönetsel ve kurumsal çerçeve her ülkede farklı şekillenmiş, fakat kentsel arkeoloji çalışmaları hep planlamayla iç içe olmuştur²². Günümüzde Dünya'da gerçekleştirilen uygulamalarının birçoğu kentsel arkeoloji niteliğinde olmakla birlikte, kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan Roma, Londra, Paris, Barselona gibi başarılı örnekler de rastlanmaktadır.

Koruma ve gelişme problemlerinin çözümüne yönelik olarak 1990 ve 1994 yıllarında İngiltere'de yayınlanan '*Planning Policy Guidance 15: Planning and Historic Environment*'²³ (PPG 15) ve '*Planning Policy Guidance 16: Archaeology and Planning*' (PPG 16), kent arkeolojisi uygulamalarını destekleyen önemli belgelerdir. Arkeolojik kaynakların planlama sürecinin her evresine entegre edilmesi amacıyla kullanılacak genel stratejilerin tanımlandığı PPG 16, planlama otoritelerine kentsel arkeolojik kaynakları niteliğine göre farklı değerlendirmeler yapma yetkisi vermektedir. Bu bağlamda, arkeolojik kaynakların hepsinin aynı öneme sahip bulunmadığı ve modern toplumların çeşitli gereksinimleri sebebiyle korunmalarının her zaman mümkün olmadığı belirtilmekte, gelişme planlarının arkeolojik alanların korunması, değerlendirilmesi ve saklanması için politikalar içererek koruma ve gelişme arasında denge kurması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu belge, mevcut yasal sistemi ve tavsiye kararlarını bir araya getirerek genişletmekte, planlama otoriteleri, mülk sahipleri, girişimciler, arkeologlar ve halk gibi farklı aktörler arasındaki işbirliğini geliştirmektedir. Modern gelişmelerin arkeolojik alanlar üzerindeki olumsuz etkisini azaltan

²² Ayşen Boylu, 1994, 14-15

²³ Department of Environment, 1990

bir yaklaşım tanımlamakta, kentsel ve kırsal alanda nasıl korunması ve kaydedilmesi gerektiğini düzenlemektedir. Bu belgede önemli arkeolojik kalıntıların insitu korunmasının her zaman tercih edildiği, mümkün olmayan durumlarda ise, arkeolojik verilerin belgelenecek kaldırılması amacıyla kazılabileceği belirtilmektedir. Fakat arkeoloji biliminin hızla gelişmesi sebebiyle gelecekteki kazı tekniklerinin daha fazla bilgi çıkarabileceği düşünülerek insitu korumanın mümkün olmadığı yerlerde kazı yapılmaması önerilmektedir²⁴.

Kentsel arkeolojik kaynakların yönetiminde iyi düzenlenmiş bir yasal ve yönetsel sisteme sahip olan diğer Avrupa ülkesi Fransa'da, ulusal haritalama işlemi için bilgisayar bazlı bir sistem geliştirilmiş, kentlerde toprakaltındaki korunmuş arkeolojik kaynakların dağılımının saptanması ve niteliğinin belirlenmesi için basit bir denklem tanımlanmıştır. Böylece kentsel arkeolojik kaynakların planlama öncesi değerlendirilebilmesine olanak tanınmıştır²⁵.

Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa kentlerinin tarihi merkezlerinde yaşanan yıkımların ve ardından modern kentsel gelişmelerin kentlerin binlerce yıllık birikimini yok eden sonuçlarının etkisiyle, Avrupa kentlerinin kökenleri ve sürekliliği sorgulanmaya, kentsel ve toplumsal kimlik sorunlarına çözüm yolları aranmaya başlanmış, kent arkeolojisi kavramının kuramsal temelleri de bu dönemde atılmıştır. Bu kavramı 1980'li yıllardan günümüze kadar olan süreçte çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda tartışılmış Avrupa Konseyi, UNESCO, ICOMOS vb. kuruluşlar hazırladıkları sözleşme, anlaşma, tüzük vb. belgeler ile kentlerin tarihsel sürekliliğinin ve çok katmanlılığının korunmasına yönelik kuram, yöntem ve tekniklerin geliştirildiği uluslararası yasal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu belgelerde vurgulanan konular kültür mirasının korunması problemleri ile benzerlikler göstermektedir. Bununla birlikte çalışmalarda genellikle veritabanı hazırlanmasının ve disiplinler arası katılımın önemine değinilmekte, kent arkeolojisi arkeologların, planlamacıların, mimarların ve gerekli durumlarda farklı alanlardan uzmanların katılımını gerektiren bir çalışma alanı olarak tanımlanmakta, etkili koruma ve gelişme planları hazırlanması için ilke ve stratejiler geliştirilmektedir.

²⁴ Department of Environment, 1994

²⁵ Pierre Garmy, 1995, 3

3. TÜRKİYE'DE KENT ARKEOLOJİSİ KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Anadolu jeopolitik, stratejik, coğrafi konumu, iklimi vb. koşulları sebebiyle erken çağlardan başlayarak kesintisiz olarak yerleşim görmüş, tarihin her döneminde burada farklı uygarlıklar doğmuş, gelişmiş ve medeniyetler kalıntılarını bu coğrafyada bırakmıştır. Ülkemizdeki kentlerin çoğu günümüzde, yeraltı ve yerüstünde bu kesintisiz yerleşimin farklı dönemlerine ilişkin izlerini katmanlaşmış olarak barındırmaktadır. Bu izler geçmişin mekansal yaşantısını sunmanın yanı sıra, eski toplumların siyasi ve sosyo-ekonomik yapısına ışık tutmakta bilim, sanat ve spora olan ilgisine yönelik bilgiler sağlamakta, bu sayede kentlerin ve toplumların günümüze dönüşümü çözümlenebilmektedir.

Buna karşın, artan kentleşmeden kaynaklanan koruma bilincinden uzak yapılaşma baskısı ile ölçüsüz-plansız bir kentsel büyüme ve gelişme, giderek tarihsel birikimi yok etmekte ve kentsel kimliği dönüştürmektedir. Çevreye uyum kaygısı taşımayan rant amaçlı yapılar, binlerce yılda oluşmuş yerüstündeki kimliği ve kentsel silüeti yıpratmakla birlikte, yeraltında zengin bir çeşitlilik sunan ve kültür tarihine ait önemli veriler içeren antik dönemlerle ilgili rezerv alanlarına da zarar vermektedir. Başka bir deyişle, yapı türü ve inşaat tekniklerinin hızla değişmesiyle, arkeolojik dolguları tahrip etmeden inşa edilen geleneksel binaların yerini çok katlı, derin temelli ve yeraltı otoparklı yapılar almakta, böylece yeraltı ve yerüstünde bulunan tarihsel veriler zarar görmektedir²⁶. Yapı aralarında kalan boşluklarda konumlanan yollar ve meydanlarda gerçekleşen altyapı çalışmaları ise, buralardaki dolgulara zarar vermektedir. Sonuç olarak kentlerin kurulduğu tarihten günümüze geçirdiği evrelerin anlaşılmasına yarayan tarihsel veriler azalmakta veya yok olmaktadır. Günümüzde hızla gelişen kentlerin gereksinimlerini karşılamak üzere yapılan inşaat faaliyetleri, eski eserler üzerinde büyük tehdit oluşturmakta, yapılaşma öncesi belgelemeye yönelik yapılan kurtarma projeleri sık sık gündeme gelmektedir.

Ülkemizde uzun yıllar koruma ve gelişme ayrı süreçler olarak görülmüş, koruma kavram ve uygulamaları yeterince anlaşılmadığı için kentlerde çağdaş yaşam ve geçmiş karşı karşıya gelmiş, tarihi yapılar kentin gelişmesinin önünde bir engel olarak görülmüş ve tarihsel veriler gelişme planlarında yer almamıştır. Bunun yanı sıra, koruma ile ilgili yasal düzenlemelerin gerektiği gibi yapılmaması, uygulamada sorunlar yaşanmasına sebep

²⁶ Numan Tuna, 2003, 90

olmuştur. Özellikle yeraltı katmanlarının korunmasına yönelik yasal ve yönetsel düzenlemelerin gecikmesi, çok katmanlı kentleri içerdikleri tarihsel zenginliği ve çeşitliliği kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Avrupa’da ortaya çıkarak gelişen ve ülkemize yeterince yansımayan kent arkeolojisi, bu sorunların çözümüne yönelik koruma ve gelişme arasında bir denge yakalamayı amaçlamaktadır. Günümüzde tarihsel katmanlaşmanın olduğu modern yerleşimlerde bulunan arkeolojik alanlar, yavaş yavaş kent planlama pratiği ve yasal sistem içindeki yerini almaya başlamıştır.

Ülkemizde arkeolojik varlıkların korunmasıyla ilgili ilk yasal düzenleme, 13.02.1869’da yürürlüğe giren, yabancı araştırmacıların yapacağı arkeolojik kazıları izne bağlayan ve kazılardan elde edilen buluntuların yurt dışına çıkarılmasını yasaklayan ‘*Asar’ı Attika Nizamnamesi*’dir. Bu yasa, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında değişen koşullar ve gereksinimler doğrultusunda geliştirilmiş, 23.04.1906 tarihli dördüncü ‘*Asar-ı Attika Nizamnamesi*’, 1912 tarihli ‘*Muhafaza-i Abidat Kanunu*’ ve 13.03.1930 tarihli ‘*Esvar ve Kala-i Atikadan belediyelere, vilayete terk olunacak yerler hakkında kanun*’, Cumhuriyet Döneminde de kullanılmıştır. 1951 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ‘*Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu*’ oluşturulmuş, anıtları koruma işlerinde uyulacak ilkeleri belirlemek, uygulamaları denetlemek ve görüş bildirmek gibi görevler yüklenmiştir. 25.04.1973 tarihinde artık gereksinimlere cevap veremez duruma gelen tüm eski yasalar yürürlükten kaldırılarak, koruma konusunda çağdaş gelişmeleri yansıtan 1710 sayılı ‘*Eski Eserler Kanunu*’ yürürlüğe konmuştur. Arkeolojik, tarihi ve doğal sit kavramlarının ilk kez yasal düzenlemelerde yer almasının sağladığı olanaklarla ‘Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’, 1973-82 yılları arasında 100’ü kentsel alanda konumlanan 417 sit alanı belirlemiştir²⁷. Tarihi çevrenin doku bütünlüğüyle korunmasına olanak veren bu yasa koruma tarihimizde bir dönüm noktası olmuş; tarihi süreklilik, çok katmanlılık gibi kavramlar henüz oluşmasa da sit kararları, kentlerin farklı dönem birikimlerinin korunmasına katkıda bulunmuştur. Fakat bu gelişmeler kamuoyunda olumlu karşılanmamış, politik baskılarla sitlerle ilgili kararlar değiştirilmeye çalışılmıştır.

21.07.1983 tarihinde 1710 sayılı kanun kaldırılarak, 2863 sayılı ‘*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*’ yürürlüğe konmuştur. Bu yasa ile korunması gerekli taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarıyla ilgili tanımların belirlenmesi, yapılacak işlem ve

²⁷ Zeynep Ahunbay, 2007, 136

faaliyetlerin düzenlenmesi, gerekli ilke ve uygulama kararlarını alacak teşkilatın kuruluş ve görevlerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Daha önceden geçerli olan ‘eski eser’ tanımı yerine, UNESCO tarafından benimsenen ‘*tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgisi bulunan, yerüstünde, yeraltında ve su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar*’ olarak tanımlanan kültür varlığı terimi kullanılmaya başlamıştır²⁸. Böylece tarihi süreklilik içinde yer alan tüm dönemlere ait her türlü fiziksel kalıntının korunmasına olanak sağlayacak bir yasal düzenleme yapılmıştır.

Arkeolojik sit alanlarının tespit ve tescil çalışmalarını bilimsel yöntemlere bağlı olarak düzenlemek amacıyla, 1987 tarih ve 19660 sayılı ‘*Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik*’ yayınlanmıştır. Bu yönetmelik sadece yer üstündeki arkeolojik alanların değil, aynı zamanda potansiyel alanların da bilimsel yöntemlerle saptanmasına yönelik tanımlar içermektedir²⁹. Ancak, uygulama uzun yıllar yüzeydeki kalıntılarla sınırlı kalmış, yeraltında olduğu bilinen veya tahmin edilen alanlar dikkate alınmamıştır.

‘*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu*’nun ‘*Arkeolojik Sit Alanlarında Korumaya Yönelik Geçerli Koşullar*’a ilişkin 04.03.1988 gün ve 6 sayılı ilke kararında, arkeolojik siteler ‘*eski bir medeniyetin kalıntılarının bulunduğu yer*’ olarak tanımlanarak taşıdıkları önem ve özelliklere göre üç farklı dereceye ayrılmış, her farklı derece sit alanı için koruma ve kullanma koşulları tanımlanmıştır³⁰. Ancak, tescil çalışmalarının bilimsel yöntemlerle yapılmaması potansiyel arkeolojik alanların dikkate alınmamasına, politik baskılarla sit derecelerinin düşürülerek sit sınırlarının daraltılmaya çalışılmasına, dolayısıyla birçok arkeolojik sit alanının yapılaşmaya açılarak hasara uğratılmasına sebep olmuştur.

Ülkemizde tarihi kent merkezlerinde Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana müzeler tarafından çeşitli arkeolojik çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin, İzmir Agora’daki arkeolojik kazılar ilk kez 1932-1941 yılları arasında gerçekleştirilmiş, günümüze kadar olan süreçte bu çalışmalar çeşitli dönemlerde devam etmiştir. Fakat kent içindeki inşaat faaliyetleri sırasında

²⁸ 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu , 1983

²⁹ 19660 sayılı ‘Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik’, 1987

³⁰ 6 sayılı ‘Arkeolojik Sit Alanlarında Korumaya Yönelik Geçerli Koşullar’ a ilişkin ilke kararı, 1988

açığa çıkan arkeolojik katmanları belgeleme ve değerlendirme çalışmaları 1990'lı yıllarda başlamış, bunlar ülkemizde kentsel arkeoloji kavramının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Kentsel arkeoloji kavramı ülkemizde ilk kez 1990 yılında, Avrupa Konseyi'nin isteği üzerine kentsel arkeoloji başlıklı bir sempozyum düzenlenmesi amacıyla, Kültür Bakanlığı bünyesinde kurulan komite tarafından kullanılmıştır. Bu sempozyumda birçok söylem ve problem tartışılmış, fakat uygulamaya yönelik bir fikir geliştirilememiştir. Sonradan Avrupa Konseyi'ne bir rapor sunulmuş ve komisyon dağıtılmıştır³¹.

Kentsel arkeoloji kavramı yasal sistemde ilk kez '*Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu*' tarafından 30.11.1993 tarihinde '*338 Sayılı İlke Kararı*'nda kullanılmış, arkeolojik alanlarla tarihsel dokuların üst üste çakıştığı alanlarda, farklı kültürlerin birlikte korunmasına olanak sağlayacak '*kentsel arkeolojik sit*' tanımı getirilerek koruma koşulları belirlenmiştir. Bu kararda, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 6. maddesi kapsamında tanımlanan korunması gerekli taşınmaz kültür varlıkları ile aynı yasa maddesinde belirtilen korunması gerekli kentsel dokuların birlikte bulunduğu alanların, kentsel arkeolojik sit alanı olarak tanımlanması karara bağlanmıştır. Bu karar ile 3. derece arkeolojik sitler de yeniden tanımlanarak koruma ve kullanma koşullarında değişiklikler yapılmıştır³². Fakat bu ilke kararı, tarihsel sürekliliğin ve farklı dönem kentsel katmanlarının korunarak kent yaşamıyla bütünleşmesini sağlayamamış ve iptal edilmiştir. Ardından '*kentsel arkeolojik sit*' alanı tanımını kaldıran kararın yürütmesi, bu karar ile korumanın sağlanamayacağı gerekçesi ile durdurulmuş, 14.7.1998 tarih ve 594 sayılı '*Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları*' ilke kararı ile '*kentsel arkeolojik sit*' tanımı tekrar getirilmiştir³³. Fakat bu ilke kararı da uygulamada çıkan sorunlar ve mevzuatla çelişen hususlar sebebiyle iptal edilmiştir.

Günümüzde geçerliliğini koruyan 05.11.1999 gün ve 658 sayılı '*Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları*' ilke kararı ile 1., 2. ve 3. derece arkeolojik sit ile '*kentsel arkeolojik sit*' alanlarının koruma ve kullanma koşulları yeniden düzenlenmiştir. Buna göre 1. ve 2. derece arkeolojik sit alanları, korumaya yönelik bilimsel çalışmalar dışında aynen

³¹ Ayşen Boylu, 1994, 5

³² 338 sayılı ilke kararı, 1993

³³ 594 sayılı '*Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları*' ilke kararı, 1998

korunacak sit alanlarıdır. Ancak 2. derece arkeolojik sit alanlarında koruma ve kullanma koşulları, koruma kurulları tarafından belirlenmektedir. 3. derece arkeolojik sit alanlarında, koruma-kullanma kararları doğrultusunda yeni yapılaşmaya izin verilmektedir³⁴.

2004 yılında çıkan 5226 sayılı ‘*Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*’, ülkemizdeki koruma mevzuatının güçlendirilerek uluslararası normlara uygun hale getirilmesini amaçlamaktadır. Kültürel mirasın korunmasında yerel yönetimlere yeni sorumluluklar yükleyen bu kanun ile kültür varlıkları ile ilgili işlemleri yürütmek üzere belediye ve valilik bünyelerinde çeşitli alanlardan uzmanların görev alacağı koruma, uygulama ve denetim büroları kurulması öngörülmüş, emlak vergisiyle birlikte tahsil edilen ‘*Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunmasına Katkı Payı*’nın belediyeler tarafından koruma projeleri kapsamında kullanılması kararlaştırılmıştır. Yeni yasayla yetki ve sorumlulukları ile finansal olanakları artan belediyeler, daha etkili projeler hazırlayarak uygulamaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra, yeni yasal sistemde koruma planlamasının müellifi şehir plancısı olmak üzere alanın konumu, sit statüsü ve özellikleri göz önünde bulundurularak mimar, restoratör, sanat tarihçi, arkeolog, sosyolog, mühendis, peyzaj mimarı gibi meslek gruplarından bakanlıkça belirlenecek uzmanlar tarafından yapılması öngörülmüştür³⁵. Bu yasa ile korumanın yerel yönetimlerin bünyesinde kurumsallaşması, koruma çalışmaları için yeni finansal olanakların yaratılması ve koruma planlamasında disiplinler arası bir katılımın zorunlu hale gelmesi, arkeolojik kaynakların bütünleşerek kentsel gelişmenin sağlanmasına yönelik önemli bir aşama olmuştur.

15.04.2005 gün ve 702 sayılı ‘*Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları*’ ilke kararı ile ‘*kentsel arkeolojik sitler*’, arkeolojik sitlerle korunması gerekli kentsel dokuların birlikte bulunduğu, bütünlük arz etmesi sebebiyle özel planlama gerektiren alanlar olarak tanımlanmıştır. Bu alanlarda kapsamlı ve sağlıklı bir envanter çalışması yapıldıktan sonra planlama çalışmaları yapılması ve bu planların onanmasından sonra daha alt ölçekli uygulamalara geçilmesi önerilmiştir. Bu alanlardaki planlama çalışmalarında işlev uyumunun sağlanmasına, günümüz koşullarının gerektirdiği altyapı çalışmalarının proje safhasından başlayarak kültür katlarını gözetmesine, mevcut ve potansiyel arkeolojik alanların

³⁴ 638 sayılı ‘Arkeolojik Sitler Koruma ve Kullanma Koşulları’ ilke kararı, 1999

³⁵ 5226 sayılı ‘Kültür Ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’, 2004

korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayacak çözümlerin getirilmesine karar verilmiştir³⁶. Buna karşın günümüze kadar olan süreçte, kentsel arkeoloji disiplinler arası bir çalışma alanı olarak yasa ve uygulamalardaki yerini alamamıştır.

Günümüzde tarihi kent merkezlerinde yer alan arkeolojik alanların korunmasında yaşanan problemlerin en önemli sebebi, kentsel arkeolojik varlıklara ilişkin detaylı bir envanter bulunmamasıdır. Bu eksiklik sit kararlarının rastlantısal olarak belirlenmesine, dolayısıyla da gerçek arkeolojik birikimin kamu veya özel sektör eliyle yapılan planlama ve projelendirme çalışmaları öncesi değerlendirilememesine sebep olmaktadır. Bu yüzden arkeolojik varlıklarla çeşitli yatırımların uygulama safhalarında karşılaşmakta, çoğu zaman projelerde değişiklik yapılmadan yatırıma devam edilmektedir. Bunun sonucunda arkeolojik varlıklar tahrip edilerek bütünlüğü bozulmakta, dolayısıyla da planlama politikaları başarısız olmaktadır.

Örneğin İzmir’de, tarihi kent merkezi antik Smyrna kentinin kurulduğu alan üzerinde olmasına karşın, günümüze kadar olan süreçte herhangi bir kentsel arkeolojik veri tabanı çalışması yapılmamıştır. Bu alanda, özellikle Cumhuriyet Dönemi sonrasında yapılan inşaatların temel kazılarında çeşitli antik kalıntılar ortaya çıkmış, fakat ayrıntılı araştırma ve belgeleme çalışmaları yapılmadan taşınır olanlar müzeye kaldırılmış, taşınmaz olanlar ise yok edilmiştir. Günümüzde kayda geçirilen birkaç tanesi dışında bu kalıntılar hakkında detaylı bilgi edinme olanağı bulunmamaktadır³⁷. Yakın tarihlerdeki imar uygulamaları sırasında karşılaşılan arkeolojik kalıntılar ise, genellikle yatırıma engel olacağı düşüncesiyle yetkililere haber verilmeden yok edilmiştir. Bunlardan İhsan Kayın İş Merkezi ve Şifa Hastanesi temel kazılarında çıkan arkeolojik yapı kalıntıları, günümüzde bodrum katlarında sergilenmektedir. Tarihi kent merkezinden geçen metronun Çankaya İstasyonu kazısında ele geçen buluntular ise, Çankaya İstasyonunda sergilenmektedir. Bu istasyon, antik dönemden bu yana kentsel arkeolojik katmanların üst üste bindiği önemli bir noktada konumlandırılmasına rağmen, kazı ve arkeolojik kaynakların sunumunda bilimsel yöntemler kullanılmamıştır.

³⁶ 702 sayılı ‘Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları’ ilke kararı, 1999

³⁷ Emel Göksu, 2002, 51

İstanbul Tarihi Yarımada Suriçi'nde yapılan Boğaz Tüp Geçit Projesi'nin istasyon yerlerinin saptanmasında ise, projenin erken safhalarında kentsel arkeolojik kaynakların değerlendirilmesiyle, Türkiye'deki en iyi uygulama örneklerinden birisi gerçekleştirilmiştir. Yeraltında ortalama 40 metre aşağıdan geçecek Tüp Geçit Projesi'nin istasyon girişlerine önerilen alanlar için, kültürel varlıkların olumsuz etkilenme riskinin en az olduğu yerler saptanmıştır: Sirkeci İstasyonu'nun batı girişi için, derin temelli modern yapılaşmanın arkeolojik katmanları tahrip ettiği Büyük Postane yapısını sınırlayan yapı adası düşünülmüş, Yenikapı İstasyonu'nun ise, arkeolojik potansiyelin daha az olduğu eski liman dolgusu içinde yapılması uygun görülmüştür³⁸. Planlama sürecinin erken safhalarında kentsel arkeolojik varlıkların değerlendirilmesiyle, kapsamlı ve etkin bir miras yönetimi gerçekleştirilmiştir.

Günümüzde tarihi kent merkezlerinde gelişme baskısının fazla olduğu alanlarda, kentsel arkeolojik alanların korunmasında yaşanan bir başka problem de, bu alanların 3. derece arkeolojik sit ve kentsel sit tanımlarıyla korunması ve müze denetiminde yapılan sondaj kazısı sonuçlarına göre yeni düzenlemelere izin verilebilmesidir. Oysa kentsel arkeolojik kaynakların niteliğinin ve sürekliliğinin rastlantısal olarak açılmış sondaj kazılarına ve bu kazılara göre düzenlenmiş raporlara dayanılarak değerlendirilmesi yanlıştır. Bu uygulamaların sonucunda arkeolojik alanlar bütünlüğünü kaybetmekte, bir başka deyişle, çeşitli biçimlerde kentin mekansal anlamda bilgi verme niteliği önemli ölçüde çarpıtılmaktadır.

Özetlemek gerekirse, ülkemizde kentsel alanda konumlanan arkeolojik varlıkların korunmasına yönelik kapsamlı bir mevzuat bulunmaktadır. Buna karşın, planlamadan uygulama denetleme safhalarına kadar farklı ölçek ve nitelikte pek çok sorun bulunmakta, bu sorunların çeşitlenerek arttığı, aynı hızla çözümler üretilmediği görülmektedir.

4. SONUÇ

Kentlerin tarihsel sürekliliğinin korunarak gelişiminin sağlanması düşüncesi, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte ortaya çıkmış, zamanla kentlerin çok katmanlı kültürel yapısının ortaya konarak kültürel sürekliliğin sağlanması kavram ve

³⁸ Numan Tuna, 2003, 91

uygulamaları gelişmiştir. Ülkemizdeki kentlerde ise, günümüze kadar süren uygulamalarda, tarihsel sürekliliğin korunması ve gelişimin sağlanması arasında bir denge kurulamamış, geçmişin fiziksel bileşenleri çoğu zaman kent yaşamında aktif rolü olmayan fonksiyonsuz alanlara dönüşmüş veya yapılaşma baskısı sebebiyle tahrip olmuştur. Fakat son yıllarda her alanda artan bilinç koruma alanına da yansımış, tarih bilinci, kent kimliği vb. kavramlar önem kazanmış ve kentlerin tarihsel gelişimi planlama sürecinde önemli bir girdi haline gelmeye modern yaşamın altyapı, bina vb. ihtiyaçlarının, mevcut ve potansiyel arkeolojik alanlara zarar vermeden yapılması yönünde fikirler geliştirilmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra bazı noktasal alanlarda, kentin antik dönemlerine ilişkin kaynakları ortaya çıkarma ve kent yaşamına yansıtmaya yönelik çeşitli kentsel arkeoloji proje ve uygulamaları sürmektedir. Ancak bu çalışmalar kentin tüm geçmişi araştırılıp değerlendirilerek ele alınmamakta, dolayısıyla ülkemizde kent arkeolojisinin bütüncül bakışını yansıtan örnekler bulunmamaktadır. Oysa kentlerin sahip olduğu birikimin korunmasında, tarihsel süreklilik içerisinde yer alan bütün dönemlerin ve bu dönemlerin birbirleriyle oluşturdukları yatay ve düşey ilişkilerin anlaşılması en önemli aşamadır. İkinci önemli aşama ise, bu çalışmalardan elde edilen sonuçların koruma ve kentsel gelişme karar verme süreçlerine entegre edilmesidir. Bu sebeple çok katmanlı kentlerde, kalan tarihsel verilerin korunarak geleceğin tasarlanması çalışmalarının, ülkemizde yeni bir kavram olan kent arkeolojisi metodları ile yapılması büyük bir önem taşımaktadır.

REFERANSLAR

AHUNBAY, Zeynep. (2007), *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul: Yem Yayınları.

BİLGİN ALTINÖZ, Güliz. (bt), *Çok Katmanlı Kentteki Tarihsel Katmanlaşmayı Çözümlemek: Kent Arkeolojisi*

<http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=&mid=13>

BOYLU, Ayşen. (1994), *Urban Archaeology (A visionary framework for urban archaeology in Turkey)* (yayınlanmamış y. lisans tezi), Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.

COUNCIL OF EUROPE, Cultural Heritage Committee. (8-10 March 2000), *A European Code of Good Practice: "Archaeology and the urban project"*

http://www.molas.org.uk/downloads/CODE99_18_3_3.doc

COUNCIL OF EUROPE. (2002), *Archaeological Heritage, the Council of Europe Initiatives and the Valletta Convention (1992)*, Directorate of Culture and Cultural and Natural Heritage, Cultural Heritage Division.

http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/Source/Resources/Publications/Heritage/Archaeology_brochure_EN.pdf

DEPARTMENT OF ENVIRONMENT. (1990), *Planning Policy Guidance 16 (PPG16): Archaeology and Planning*, United Kingdom.

DEPARTMENT OF ENVIRONMENT. (1994), *Planning Policy Guidance 15 (PPG15): Planning and the Historic Environment*, United Kingdom.

ERDER, Cevat. (2007), *Tarihi Çevre Bilinci*, Ankara: ODTU Mimarlık Fakültesi.

GARMY, Pierre. (18 January 1995), *Urban Archaeology in France, European Plan for Archaeology: Group of Specialists on Urban Archaeology*, Strasbourg: Council of Europe.

GÖKSU, Emel. (2002), Agora Arkeolojisinin Kentliye Yansıyan Yüzü, *İzmir Kent Kültürü Dergisi*, 5, 51-59.

HASKELL, Tony. (Ed.). (1993), *Caring for our Built Heritage: Conservation in practice*, London: E & FN Spon.

ICOMOS. (2005), *The Appear Method (Accesibility Projects: Sustainable Preservation and Enhancement of Urban Subsoil Archaeological Remains)*.

http://www.in-situ.be/guide_en.pdf

KARABAĞ, Nağme Ebru (2008), *Çok Katmanlı Kentlerdeki Tarihsel Sürekliliğin Çözömlenerek Korunması: İzmir Örneği* (yayınlanmamış doktora tezi), İzmir: DEÜ Mimarlık Fakültesi.

KÜLTÜR BAKANLIĞI, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (1988), 6 nolu İlke Kararı (Arkeolojik Sit Alanlarında Korumaya Yönelik Geçerli Koşullar)

KÜLTÜR BAKANLIĞI, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (1993), 338 nolu İlke Kararı.

KÜLTÜR BAKANLIĞI, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (1998), 594 nolu İlke Kararı (Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları).

KÜLTÜR BAKANLIĞI, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (1999), 658 nolu İlke Kararı (Arkeolojik Sitler, Koruma ve Kullanma Koşulları).

<http://www.kultur.gov.tr/teftis/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF060F3652013265D6E2D7DF7E52BC5F7D>

KÜLTÜR BAKANLIĞI, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu. (2005), 702 nolu İlke Kararı (Kentsel Arkeolojik Sit Alanları Koruma ve Kullanma Koşulları).

<http://www.izmimod.org.tr/mevzuat2/Kentsel%20Arkeolojik%20Sit%20Alanlar%FD%20Koruma%20ve%20Kullanma%20Ko%FEullar%FD.doc>

MADRAN, Emre ve ÖZGÖNÜL, Nimet. (Ed) (1999), *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, Ankara: METU Faculty Architecture Press.

SARFATIJ, Herbert ve MELLİ, Piera. (1999), *Archaeology and the Town, Report on the Situation of Urban Archaeology in Europe içinde (13-29)*, Council of Europe Publishing.

TBMM. (1983), *2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*

http://www.izmimod.org.tr/kanun2/KULTURVETABIAT_VARLIKLARINI_KORUMA_KANUNU.doc

TBMM. (1987), *Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit Ve Tescili Hakkında Yönetmelik*

<http://www.izmimod.org.tr/yonetmelik2/KORUNMASI%20GEREKL%DD.doc>

TBMM. (2004), *5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun.*

<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5226.html>

TUNA, Numan. (2003), İstanbul Suriçi'nde Kentsel Arkeolojik Kültür Mirası. *İstanbul Dergisi*, 46, 88-93.